

женнях Христового Різдва та Богоявління, а коли ці літургійні богослуження закінчуються, ми далі колядуємо по хатах, до кінця різдвяного часу.

Наш старинний звичай ходити з колядою від хати до хати має своє особливе значення й цінність. У святкових днях Церква голосить (проповідує) Радісну Новину (Євангелію) нашого спасіння в літургійних богослуженнях. Потім це радісне звіщення далі продовжується, вже не на літургійному рівні, а на вселюднім просторі – від хати до хати. Це значить, що звичай колядування є продовженням дії всієї Церкви – проповідування нашого спасіння в Христі. Цей, очевидно, доцільний і глибокозмістовний святковий звичай є притаманний нашому обрядові.

Отже, ми колядуємо передусім не як це вже увійшло в моду казати, “на добру ціль”, але на те, щоб поділитися надзвичайною й надприродною та завжди свіжою й радісною Новою приходу у наш світ Месії Спасителя. Це, очевидно, має значення зокрема для хворих і немічних, котрі не могли бути присутніми на святкових богослуженнях.

Колядування теж має надзвичайні значення для дітей, особливо коли вони вже усвідомили, що першими колядниками-віщунами приходу на цей світ Спасителя-Месії були ангели. Вони це радісно сприймають, бо їм, як каже Христос, належить Царство Боже.

Львів

З книги *Василь Дрібненький*. Рік вічності: Львів, 1997.

Віра Хмель

КОЛЯДКИ В РІЗДВЯНОМУ ФОЛЬКЛОРІ УКРАЇНЦІВ І ПОЛЯКІВ

*(До питання про відображення своєрідної етнопсихології
кожного народу в його національній пісенній творчості)*

Етнопсихологічні особливості кожного народу знаходять чи не найповніше відображення в календарно-обрядовому фольклорі, скажімо, в різдвяному. Потрібно зазначити, що різдвяний феномен в його традиційному повному обсязі належить до малодосліджуваних явищ. У фольклористичній компаративістиці ХХ століття тему різдвяного фольклору майже обійдено. До того, на зламі ХІХ і ХХ ст. були відомі порівняльні праці О. Веселовського, О. Потебні, І. Франка, В. Гнатюка¹, проте вони здебільшого не відзначалися багатоаспектністю. У 30-х роках ХХ ст. з'являється праця румунського компаративіста Петра Карамана². У цьому дослідженні вчений обґрунтовує українсько-болгарсько-румунський тип колядок у порівнянні з польськими та іншими слов'янськими. Головну увагу вчений зосереджує на українських текстах. Але такі праці були самотніми.

В умовах радянської влади українська фольклористика не завжди мала змогу ґрунтовно займатися дослідженнями в цій галузі. Внесок І. Франка не став імпульсом у сфері порівняльного аналізу. Здебільшого подібні дослідження провадилися у вузьких тематичних рамках на основі пануючої марксистсько-ленінської методології. Разом з тим уже наприкінці ХІХ ст. формується польська фольклорна компаративістика. Започаткований Яном Карловичем порівняльний метод застосовують Адам Фішер, Ян Бистронь, Александер Брукнер, Казімеж Мошиньські³ та інші. Їх дослідження базувалися на матеріалах грецького, німецького, слов'янського різножанрового фольклору. Український матеріал (зокрема, з українсько-польського пограниччя) цікавив лише окремих учених – Яна Янува та

Юліана Кшижановського⁴. Щодо різдвяного фольклору, то на цю тему траплялися лише спорадичні згадки, як, скажімо, в праці Гелени Капелуць⁵. А втім, цей багатоструктурний культурний феномен містить різнобічну, часто приховану, символічну інформацію про світовідчуження людини, етнопсихологію найменших спільнот, які складають націю.

Зростання людської свідомості через спробу розірвати рамки магічного світосприймання засвідчують найдавніші колядки, записані на українській і польській територіях. Тексти містять філософічне осмислення світобудови через емпіричні явища:

Що ж нам було з світа початку?
Не було нічо, їдна водонька⁶...

Міфологічне пояснення має предметно-раціональний характер, де переплітаються господарські і релігійні мотиви. В інваріанті колядка містить спробу витлумачення творення світу та конкретизацію господарської користі: “жито – на хлібець”, “пшениченьку – на проскіроньки”, “зелену траву – для худобоньки”. Космогонічне уявлення світотворення птахом-деміургом з “піску”, з “пожитоньки” є скоріше ментальним моделюванням початку світу, що поєднується з календарно-землеробською культурою, яка повніше виступає в господарських колядках. Але в згаданих текстах початок світу (етимологічно “світ” споріднений зі словами “світло”, “святий”, “свій”) виступає як антиномія свого і чужого, тобто свого-видимого і чужого-невидимого, реального і трансцендентного. Через це і в картині творення поєднуються фантастичні уявлення зі смисловими реаліями життя. Подібного змісту польських колядок на досліджуваних територіях не траплялося. За даними наукової літератури, найстаріша польська колядка з XVI ст. має господарський характер⁷.

Генетично започатковані в землеробстві величальні мотиви знаходимо в багатьох українських дохристиянських і новозавітних колядках, які не обмежувались лише трансформаціями догматично-сакральних сюжетів, а нерідко поєднувались із сімейно-господарськими, еротичними, актуальними життєвими проблемами.

Вийди, вийди, господарю, Подивися на кошару... ...І корови потелились,	І теляти народились. ...В тебе грошей, як полови, В тебе жінка чорноброва ⁸ .
--	--

Український текст побажального характеру, як і аналогічні цикли українських та польських колядок, створюють гіперболізовану картину господарського достатку, що прославляє передовсім власника, його родину, його землю, на якій:

Sam pluzok ore, Oj ore, ore.	I Boga prosit. Sama Preczysta nasinia nosit ⁹ .
---------------------------------	---

І в польського власника в полі “złoty pluzok ore”, сіють “owies”, “pszenice”, щоб зродили “kora na kopie”. Бажане умовне, вміщене в обрядовому тексті, є не так натуралістичним поєднанням небесного і земного, як свідченням єдності матеріального, психічного й духовного.

У багатьох обрядових творах світ людського буття, корелятивно обмежений “небом” і “землею”, між якими знаходиться соціальний медіатор – структуроване аж до родини і сім’ї – суспільство. У фольклорному містичному часі різдвяного свята суспільство зливається з торжеством трансцендентного світу: “Небо і Земля нині торжествують”. Засвідчений у колядках монументалізм Різдваї містерії, розміщений між “небом–землею”, простірно звужується, локалізується в господарській родині, на господарському подвір’ї, полі, бо саме родина є найменшою структурою соціуму. І три долі, даровані Господом, взаємно залежні й спрямовані на продов-

ження особистого буття:

Perszaja dola – szczaścia, zdrowia,
druhaja dola – woły, korowy,
tretiaja dola – żyto, pszenica¹⁰.

Сформовані набутим досвідом світоглядні рефлексії мають життєво-практичне спрямування: здоров'я як щастя є умовою матеріального забезпечення, а останнє – необхідністю існування. Жити ж і народжувати життя, харчуватись і відновлюватись у нащадках є первинними потребами людей, прадавніх і сучасних, допоки існує світ (Дж. Фрезер). Колядки такого змісту складають значну частину різдвяного фольклору різних часопросторових утворень.

Психологічне відображення реального землегосподарського світу, в якому епіфанія Божества займає позицію селянина-господаря, несе в собі психічні особливості самих творців і виконавців: продовження свого і загального буття власною працею, утверд-

ження в ньому, ідеалізацію самого господаря. Образ Бога, що ходить за плугом, лише поглиблює реалістичний вимір ідеальних бажань. Стимулом такого господаря є його родина, яка так само ідеалізується в колядкових текстах обох націй: “ясне сонце – господиня”, “ясен місяць – сам господар”, “дрібні зірки – їхні дітки”, а також “Pan z Pania” та їх “Syn-gornostaj”. На таку господарську родину скеровувалися закликання достатку, успіху, багатства, щастя.

Консеквенцією річної програми стає не тільки створення достатку, а й нової родини, а отже, помноження роду, продовження його в бутті. Пропозицією – наказом звучать батьківські слова:

Ой, кидай, доню,
Пшеницю жати.
Святий вечір!

Бо прийшло до нас
Троє сватов'є¹².

Проте традиційно остаточний вибір залишався за дівчиною. Претендам такого поєднання припадає звеличення особистих якостей: працелюбності, доброти, дівочої вроди, парубочої досконалості, відваги. Грайливою ніжністю, легким гумором сповнені тексти парубочих і дівочих коляд. Ситуаційно схвалюється самодостатність головних персонажів: “молода – як та ягода”, Jasienko, як “jasny miesia szenko”. Молодість сумісна з пишністю, прагненням багатства, фліртом, непередбачуваністю. З циклу польських колядок виділяється мотив здобування парубком пишного вбрання для своєї обраниці (!), що є наслідком контамінації шляхетського побуту, звичаїв, інтер'єра, вбрання. Як свідчить J. Tazbig¹³, явище (контамінація шляхетського побуту) було поширене серед польського простолюдю. Козацько-лицарська оцінка дівочої гідності присутня і в українських текстах:

Поїду, матінко, на Україноньку,
Собі по дівоньку, вам по невістоньку.
Там дівонька багатая,

В будень ходить у блаваті,
А в суботоньку в оксамиті,
А в неділеньку в ширім золоті.¹⁴

Не торкаючись часового утворення колядкових текстів, подаємо окрему версію текстуальних значень. У концепції нашого сприйняття межа господарської родини розширюється до меж України, Польщі як рідної землі. Генетичний зв'язок господаря-хлібороба з землею породжує потребу оборони не лише свого, родинного, а значно ширше – спільноті, нації, держави. Так виникає поняття батьківщини як території певного суспільства. Суспільні інтереси стають гарантом вільного буття. Поняття волі у бутті неоднозначне і багатовимірне, частково залежить від множини особистісних позицій. Такою загальнонародною позицією, висловленою мовою різдвяних текстів, є трансцендентування власного буття, яке базується на вірі в Спасителя, що є одночасно мірилом моральних життєвих цінностей.

У колядках “Ой на Вкраїні”, “По всьому світу стала новина”, “*Nam się dziś stała powina*”, “*Witaj, Jezu ukochany*”, “*Przystapmy do szopy*” стверджується біблійний факт Боговтілення як народження Ісуса Христа. Пророковане збулося!

Небо і Земля нині торжествують.
Ангели, люди весело празнують.
Христос родився, Бог воплотився...¹⁵

Світ реально усвідомлюваного людського існування, розірваний подією народження Бога, наповнюється новими смислами, вірою, що сягає майбутнього.

До колядок, які славлять Месію – “Небо і Земля”, “По всьому світу стала новина”, “*Triumfy króla niebieskiego*”, “*Narodzenia dzień Bożego*” – додаються національні суспільно-політичні мотиви з надією на позбавлення соціальних негараздів, політичних протиріч. У більшості церковно-релігійних колядок наявні біблійні догми, надія на “спасіння Господнє”, що стверджується самим ім'ям. “Ісус” дослівно з грецької означає “поміч”, “рятунок”, “спасіння”. Не випадково на основі біблійних текстів виникають чи поєднуються з головними мотиви порятунку, надії і віри в допомогу Спасителя:

Христос родився, Бог там воплотився. Бог правди, любови	Здійме всі окупи, Зішле свободу Нашому народу. ¹⁶
---	--

Через рятівну богообіцяну спроможність Ісуса утверджується віра у “*wolności*”, “*gównosci*” в тексті “*Bóg się rodzi, Pan nad Panu*”. Віра у воскресіння “*ojczyzny*” передана у фразі “*wolność staje się ciałem*” не випадкова. Передовсім це наслідок релігійного світогляду поляків, їх особистісного ставлення до історичної місії Ісуса як незаперечного і безсумнівного факту, а також ствердження можливості Божого спасіння тим, хто вірить, хто його прагне. Проте життєві реалії змушують не лише вірити в спасіння, а спонукають відстоювати, чи й відвойовувати свободу, навіть у нерівній боротьбі. Часопросторове функціонування таких текстів не обмежене. Чутливі до життя, колядки увібрали в себе як окремі факти, так і людиновимірність історії, вмістили загальне розуміння і власну позицію стосовно багатьох подій. Мотиви антирежимної та соціальної боротьби з оцінкою ворожих злодіянь властиві як українським, так і польським текстам, як-от:

Сумний був Святий Вечір
В сорок шостім році.
По всій нашій Україні—
Плач на кожному кроці.¹⁷

Чи:

...od Zamościa Niemcy zajeżdżają,
I w Krasnobrodzie sprzęt rozstawiają,
Kazdy, kazdy od strachu mgleje,
A coż to za czasy, coż to się dzieje.¹⁸

Не зіставляючи з польськими аналогіями (через відсутність останніх), констатуємо деякі ментальні ознаки народного характеру, закорінені в українських колядках. З циклу лицарських виділяються непоодинокі з порадами воїнам, на зразок:

Ой, іди, синку, з Богом у військо.
Наперед війська не вимикайся,
А назад війська не оставайся.¹⁹

Свідома націленість на самозбереження є не лише рефлексіями материнської любові, а ще й наслідком постійного виживання у складних геополітичних і природних умовах. Найвигідніше було займати позицію “золотої середини”.

З наведених типологічних аналогій виділимо передусім не ідентичні, а лише подібні етнопсихологічні ознаки, закорінені в обрядовому фольклорі, співмірні з національним характером. Оскільки “національний характер тотожний зі своєрідним способом життя, комплексом культурних вартостей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні даному народові” (Лисяк-Рудницький), то, виходячи з розглянутого матеріалу, назвемо спільні ознаки. Це, насамперед, селянський вимір нашими пращурами космогонічного світу, чого не можна ствердити з польських текстів. Їх замістили колядки з католицько-релігійним світоглядом. Натомість, як українському, так і польському народам властиві персоніфікація, тобто перевага особистого над загальним, почуття патріотизму й відповідальності за долю країни, глибока релігійність, прагматично спрямована на соціальні потреби і спасіння душі.

м. Рівне

- ¹ Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975. – С. 220–234.
- ² Див.: Krawczyk-Wasilewska V. Współczesna wiedza o folklorze. – Warszawa, 1986. – S. 116–134.
- ³ Там само.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Йдеться про монографію *Heleny Kapelus: O turze zlotorogim*. – Warszawa, 1991.
- ⁶ Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. – К., 1974. – С. 119.
- ⁷ Słownik folkloru polskiego. – Warszawa, 1965. – S. 173.
- ⁸ Записано від Мички Олександрри в с. Немовичі Сарненського р-ну на Рівненщині.
- ⁹ *Kisilewska A. Kolędy z pogranicza polsko-ukraińskiego*. – Krakow, 1972. – S. 235.
- ¹⁰ Там само. – S. 234.
- ¹¹ *Koledowanie na Lubelszczyźnie*. – Wrocław, 1986. – S. 110.
- ¹² Колядки і щедрівки Рівненщини. – Рівне, 1993. – С. 49.
- ¹³ *Tazbir J. Kultura szlachecka w Polsce*. – Warszawa, 1983.
- ¹⁴ Записано від Гуменюк Валентини в с. Іванківці Рівненського р-ну на Рівненщині.
- ¹⁵ Колядки і щедрівки. – К., 1991. – С. 179.
- ¹⁶ Записано від Трофімчук Марії в с. Михалківці, Острозького р-ну, на Рівненщині.
- ¹⁷ Записано від Момотюк Ксенії в с. Березький Дубнівського р-ну на Рівненщині.
- ¹⁸ *Kolędy Polskie*. – Warszawa, 1991. – S. 149.
- ¹⁹ Записано від Колодочки Семена в с. Познані Рокитнівського р-ну, на Рівненщині.

ТАЙНА РІЗДВА

Од небесного Едема
Світла зірка Вифлеєма
Над землею поплила,
Серед ночі, серед п'ятми
Над блукаючими дітьми
Путь небесну провела,
Путь, де люди без поміхи
Взнали щастя самовтіхи

Без розпусти і без зла.
Взнали щастя не в роскошах,
Не в хоромах, і не в грошах,
А в душевній чистоті
І в любові і в єднанні
В віковичному братанні,
В братній ширості святій.

Григорій Чупринка